

**М. І. Пелипась
(Сімферополь)**

Лінгвістичні концепції перекладацької діяльності М. Рильського

Академік М. Т. Рильський перекладав майже зі всіх слов'янських мов, але найчастіше – з польської та російської. Переклади з інших мов – не лише пізнання літератури іншого народу, але і взаємозбагачення мов і культур. А багата, гнучка мова – це велике досягнення. *“Мова, – писав М. Т. Рильський, – могутнє знаряддя і шкільного навчання, і наукової та публіцистичної думки, і ораторського мистецтва, і поетичної творчості, і ділового листування, і дипломатичних переговорів та ін. Не тільки поет, прозаїк, драматург, але й фізик чи математик доконче повинні мати до своїх послуг багатий, гнучкий, точний і виразний мовний апарат”*[1].

Питання мовні вчений розумів дуже глибоко і висвітлював їх як лінгвіст широкого профілю. Серед його багатоаспектних досліджень особливої уваги заслуговували такі галузі мовознавства: теорія перекладу, лексикографія та лексикологія, історія української літературної мови, питання нормативності й культури сучасної української літературної мови.

М. Т. Рильський щиро шанував рідну мову, трепетно із синівською любов'ю ставився до мовознавчої справи взагалі, про що свідчить його скромне зізнання у статті **“Розмова про мову”**: *“Не вважаю я себе, звісно, непохитним авторитетом у цій справі, але не тільки цікавлюся нею, а й люблю її багато років, усе своє свідоме життя і, може, ця любов сама вже собою дає мені право на голос”* [2].

Максим Тадейович захоплювався творчістю О. Пушкіна і А. Міцкевича, І. Франка і Г. Квітки – Основ'яненка, Ю. Тувіма і Е. Ростана. Письменника дуже хвилювала проблема перекладу, адже він – один з найкращих перекладачів з інших мов, насамперед з слов'янських, на рідну мову. *“Євгеній Онегін”* Пушкіна, *“Пан Тадеуш”* Міцкевича, *“Орлаанська дівка”* Вольтера – це тільки три вершини, що височіли над цілим гірським каскадом перекладених ним творів.

Отож, саме про мистецтво перекладу, його проблеми і шляхи їх вирішення, погляди на них великого майстра слова, які він висловлював на сторінках численних публікацій, і піде мова.

Чи не найбільше уваги приділяв М. Т. Рильський мистецтву перекладу. Особливістю Рильського-перекладача є глибоке проникнення в суть творчої індивідуальності перекладуваного автора.

І як результат – точність у відтворенні духу і стилю оригіналу, винахідливість у передачі ідіом та фразеологізмів, відсутність сліпого копіювання.

Ось як характеризує М. Т. Рильський вимоги до стильового оформлення перекладу. *“Основні риси цього стилю – вірність ідейному змісту перекладуваного твору, максимальна близькість у відтворенні образної системи, епітетів, стилістичних і синтаксичних особливостей оригіналу, нарешті –*

еквіритмічність (додержання ритму оригіналу) при обов'язковій еквілінсарності (додержання однакової кількості рядків)” [3].

Не варто (а під час і неможливо), на думку вченого, слово в слово перекладати твір з однієї мови на іншу. Адже головне у перекладі – точно віддати зміст і форму оригіналу. А для цього: *“Ми повинні по-справжньому знати мову, якою перекладаємо” [4].*

“Я не думаю, – підкреслює М. Т. Рильський, – що кожному, скажімо, німецькому чи російському термінові мусить відповідати доконче термін український, цілковито й дорешти його покриваючи; я знаю, що коли у адвоката, наприклад, висить табличка “приемные часы”, то зовсім нема потреби давати їй такий український переклад, де був би саме прикметник “приемный”, бо зовсім добре вийде й так: “приймає від... до...” або й “розмови з клієнтами від... до...”, чи що; я певен, що якби наші фахівці змушені похатцем перекладати російську ділову фразеологію, порівняли її з німецькою, французькою і т. д., то згадали б, що точнісінько про те саме німець каже зовсім інакшим зворотом, ніж француз, але ж німецького адвоката його клієнти розуміють не гірше як французи свого, все це так, усе це не нове, усе це загальновідоме” [5].

Розмірковуючи далі про можливість перекладацької справи, її напрямки і основні завдання, митець – перекладач називає і труднощі, що зустрічаються на тернистому шляху перекладача. А саме:

“1) Рід іменників. Є в бельгійського поета Шарля Ван Лерберга вірш “Доц”. У цьому вірші доц малюється у вигляді чарівної дівчини в струмистому, покритому блискітками плащі. Річ зрозуміла: доц французькою мовою - жіночого роду (la pluie). А українською і російською це слово – чоловічого роду. І хоч як, а мусили перекладачі російський – Валерій Брюсов і український – автор цієї статті, змінити образ: обидва ми дали доц у вигляді прекрасного юнака.

2) Міжмовні омоніми. Такий умовний термін застосовуємо ми до слів, що однаково або дуже подібно звучать у двох або кількох мовах, але мають неоднакове, іноді навіть протилежне значення. Приклади з слов'янських мов: російське рожжа – пика, українське рожжа – троянда (у західних областях) і мальва (у більшості областей України); польське won – пахоці і російське вонь – сморід; польське obsu – чужий і російське обций – загальний, спільний; російське мешкать – боротися і українське мешкати; словацьке walotospu – прокажений і російське маломощный – невеликої сили” [6].

Аналізуючи, чи коментуючи переклади, М. Т. Рильський, як правило, аргументує свою думку досить детально. Ось приклад:

“3) Перекладач дуже часто стоїть перед небезпекою – або підкорити рідну мову іншомовній стихії, або, навпаки, нарядити мову перекладу в дуже національні, специфічно національні шати. Приклади першого загальновідомі. Назвімо хоч би “Енеїду” Вергілія у перекладі Валерія Брюсова, де автор зробив безнадійну спробу слово в слово, “звук у звук” віддати латинську мову оригіналу, зберігши і всі його синтаксичні побудови, від чого цей переклад став цілком неприйнятний для масового читача... Переклад художньої літератури тільки тоді здійснює свою функцію, коли це переклад творчий, коли він доходить до читача, коли він є фактом рідної літератури.

Але тут знову виникає небезпека: якщо перекладачі типу Мея, скажімо, “русифікували” у своїх перекладах Шевченка, рясно засипаючи свої переклади

всілякими “аль”, “мать сыра земля” “красавица девица”, вдягаючи українських дівчат і жінок у великоруські сарафани та повойники” [7].

Ця крайність, що полягає у “перевдяганні”, скоріше схожа на переспів, а не на переклад як такий.

Ще одна важлива особливість перекладацької справи у баченні М. Т. Рильського.

“4) *Особливі труднощі створює для перекладача несхожість зображуваного в оригіналі життя (людей, побуту, пейзажу, відносин тощо) з життя народу, на мову якого робиться переклад. Візьмімо Пушкінський опис початку зими:*

*Пришла, рассыпалась, клоками
Повисла на суках дубов;
Легла волнистыми коврами
Среди полей, вокруг холмов;
Брега с недвижною рекою
Сравняла пухлой пеленою;
Блеснул мороз; и рады мы
Проказам матушки зимы.*

*«Евгений Онегин»
глава седьмая, 30*

Уявімо, – слухно зауважує М. Т. Рильський, – що ці рядки читає мешканець африканських тропіків, який нікуди не виїжджав із своєї країни. Що це за “клоки”? Чому зима – той сезон року, що в тропіках просто буває дуже дощовим періодом, - раптом “рассыпалась”? Він же ніколи не бачив снігу (якого, до речі, Пушкін і не назвав). “Блеснул мороз” – що це таке? Які це “проказы матушки зимы”, і чому “мы им рады”? Чому річка – “недвижная”? Усе незрозуміле!” [8]

Ці та багато інших прикладів наводить поет-перекладач в одній із своїх статей “**Чехов по-українському**”.

М. Т. Рильський пропонує для виходу з такої ситуації використовувати всі ресурси рідної мови; уявити, як би можна було змалювати ті чи інші явища своєю мовою, мовою того народу, на яку ти перекладаєш. Переклад, коротко кажучи, має бути талановитим. Адже не тільки печать національності, а ще й печать індивідуальності лежить на кожному талановитому перекладі. Українська мова має всі можливості для перекладу на неї як художніх так і інших творів з будь-якої мови.

“Українська мова, безперечно, досить багата і гнучка, щоб, використовуючи її скарби і розширяючи в міру потреби значення слів і виразів, в розмові Онегіна з його друзями, і блискучий авторський текст Пушкіна, то сповнений ліризму, то іронічний, то піднесений, і елегійні передсмертні вірші Ленського, і пісню дівчат у садку з її суто народним ладом, і простодушно-прекрасний лист Тат'яни (перекладений автором, за його словами, з французької...) і т. д.” [9]

Не зважаючи на глибоке знання в галузі перекладознавства, словникової справи Рильський ніколи не дозволяв собі категорично висловлюватись з приводу тих чи інших неправильностей, допущених письменниками, редакторами, науковцями в їхній роботі. Свої зауваження письменник висловлював у вигляді роздумів, міркувань чи побажань. Вражає неабияка делікатність, скромність,

тактовність його висловлювань. Найчастіше його зауваження мають таку форму: я б зняв, я б викреслив, я б викинув, пропоную викинути; я думаю, на мою думку (гадку), по-моєму, мені здається (“Я думаю, що треба навпаки”; “На мою думку, не треба”; “Здається, так донедавна писали”); може (“Може, не треба”); чи потрібний (“але чи потрібна ця ремарка?”); чи справді, навіщо, чи є, для чого тут, навряд чи, очевидно, я звик, або хоча б так, дуже природно, не зовсім переконливо та інше. Досить часто настанови та роздуми М. Рильського пересипані іскристим, поетичним гумором на кшталт: “не треба діяти під девізом *“раззудись, плечо, размахнись, рука”*, “теж *“не Ріо-де-Жанейро”* та ін.

В той же час М. Т. Рильський гостро виступав проти некомпетентної критики “голубельної, – як він казав, – критики” на адресу лексикографів та їхньої праці. “Чому, наприклад, – писав він, – не поцікавляться ті грізні прокурори, скільки людей працює в Інституті (діяльність якого ніяк не може зводитись до лексикографії) над укладанням словників? Чому не подумают ці товариші, чи під силу задовольнити їх вимоги наявній кількості інститутських працівників? Чому так мало допомагають практичній словниковій роботі, скажемо, наші письменники” [10].

Водночас, захищаючи письменників від безпідставних нападок редакторів та критиків, які, дбаючи за чистоту мови, і, плутаючи чистоту з бідністю, часто: “керуються в своїй практичній роботі списками “дозволених”, “заборонених” слів, причісуючи живу літературну мову під гребінець трафарету. Особливо дістається письменникам і поетам, і прозаїкам, і драматургам – за архаїзми, провінціалізми та неологізми, причому тут не обходиться без смішних і прикрих непорозумінь” [11]. У цьому висловлюванні М. Т. Рильського згадано про одну з найганебніших тортур щодо української мови – це заборона деяких слів (наприклад, відсоток, позаяк і т. п.).

Повертаючись до проблем перекладу, звернемо увагу на величезну кількість відгуків та рецензій, зроблених поетом-науковцем. Так, візьмемо відгук на дисертацію «*Особенности языка и стиля трилогии А. Н. Толстого «Хождение по мукам»*» дисертантки Черторизької таке. На сторінці 168 і 169-й наводяться виправдані, на думку дисертантки, українізми: “Що то за бис с того свиту”, “Да похилится и позавалится мировой капитализм!” і т. ін.

На жаль, говорить поет, ці “українізми” дуже покалічені, і на це треба було вказати. Калічення української мови, з сумом продовжує М. Т. Рильський, бачимо ми і в “Железном потоке” Серафимовича, який із кличного відмінку “бабо Горпино” зробив називний відмінок, і у Горького (“Ярмарка в Голтве”), і у Фадеева в “Молодой гвардии”. В той же час, зауважує поет-перекладач, зразком письменницької сумлінності тут може бути Лев Толстой, який для того, щоб запровадити в одне із своїх оповідань українські речення, спеціально радився із знайомими українцями... Принагідно зауважу, що М. Т. Рильського хвилювали не тільки шляхи і якість передачі українською мовою зарубіжних творів, а і якість передачі цих творів російською, що свідчить про неабияку обізнаність вченого. Так, у статті, вперше опублікованій в 1986 році в 14 томі 20-ти томного видання під назвою “Три сборника Азейбарджанских поэтов” він пише:

“Так же неуверен я, что в подлиннике у Б. Азер-огли встречаются такие тяжелые звуко сочетания, как «тихо в наших окопах пока» (стихотворение «За Крым»), такие явно неумышленные и ненужные алитерации, как «Сердце в

строфах звучит неспроста» (стихотворение «Говорят, что стихи летают»), такая вряд ли уместная в серьезном повествовании шутливая рифма «Вели (имя) – вели (глагол)», ненапоминающая веселое пушкинское «А что же делает супруга, Одна в отсутствие супруга» [12] и т. д.

Дуже тепло відгукується М. Т. Рильський про російського поета Леоніда Вишеславського. Він пропонує брати приклад зі ставлення цього російського поета до української мови.

“Вышеславский – русский поэт, живущий на Украине и любящий Украину. Мы помним его восторженный гимн украинскому языку, перекликающийся со словами любимого им Маяковского: «Эта мова величава и проста». Есть страницы и в этой книге, где оживает образ Тараса Шевченко, есть вещи, в которых русскую ткань стиха поэт вплетает украинские строки («Песня»). Очень тепло звучат такие слова:

*«Того села вовек не позабуду,
Где над прудом стояли вербы вряд,
Где первый раз увидел я, как чудо,
На женщине украинский наряд» [13].*

Максим Тадейович Рильський підкреслював, яке значення має дотримання внутрішньої суті твору, що перекладається

“Ми наполягаємо на старій гадці, що декому здається навіть старомодною: треба перекладати “не букву, а дух”, треба пам’ятати ще гоголівську вказівку про те, що для наближення до оригіналу слід інколи відходити від нього. Ось чому я особисто перед терміном точність даю перевагу термінові вірність” [14].

Що стосується перекладу фразеологізмів, прислів’їв, приказок, ідіом, то в цьому питанні вчений віддавав перевагу перекладу їх відповідними виразами своєї мови [15].

Свою думку висловив М. Т. Рильський і з приводу вживання при перекладі авторських неологізмів. Звичайно, говорить вчений, навряд чи в процесі перекладання є потреба у створенні українських слів і виразів, які були б аналогічними до слів та виразів оригіналу. В той же час, занадто банальні “заяложені” слова для таких випадків теж не підходять: *“Свіжою і сміливою мовою треба віддавати свіжою і сміливою мовою” [16].*

Не менш серйозною проблемою для перекладача є передача неологізмів та архаїзмів іншою мовою. *“Тут, як ніде, – підкреслює дослідник, – важить почуття міри і знання мови”.* Ілюструє свою думку М. Т. Рильський таким випадком: *“Початок “Пам’ятника” – “Я памятник себе воздвиг нерукотворный” М. Старицький переклав так: Я спорудив собі надгробок вікопомний. Переклад загально добрий, однак в ньому випала надзвичайно істотно визначення пам’ятника: НЕРУКОТВОРНИЙ. Тому я вважаю доцільним віддати це місце слово в слово:*

“Я памятник собі воздвиг нерукотворини, – дарма що “воздвигнути” немає чи майже не має традицій в українській лексиці” [17].

Ще про один подібний приклад наводить М. Т. Рильський зі словами **“молвь”** і **“топ”**, які вжив О. С. Пушкін у своїй розповіді про сон Тат’яни (“людская молвь и конский топ”). Сучасники О. Пушкіна вважали ці слова вигаданими поетом, що він заперечив, пославшись на відому казку: “Вышел Бова

из шатра проходиться и услышал в чистом поле людскую молвь и конский топ”. Не будемо вступати в полеміку для з’ясування даного питання, краще поглянемо, як ці односкладові слова переклав М. Т. Рильський.

“І людська річ і кінський грюк”.

Хоча ці слова всю казковість сюжету і не передають, але вони точно передають виразність та енергійність вислову.

Дуже яскравий приклад, як слід шукати саме найпотрібніше слово при перекладі, наводить М. Т. Рильський в іншій своїй статті, яка стосується перекладу **“Мідного вершника”**.

“Знамените “Россию поднял на дыбы”, – говорить Максим Тадейович, – примусило мене багато працювати. Відповідники до “поднять на дыбы”, що знаходив я в словниках, типу “поставити гопки”, мене, зрозуміло, не вдовольняли. Дуже зрадів я, натрапивши – не пам’ятаю де – на вислів “ставка”.

Росію ставка підхопив” [18].

Не обійшов М. Т. Рильський і такого актуального в практиці перекладу питання, як калькування. Ось, що він пише:

“Синтакса наших письменників збивається раз у раз на просте калькування, механічне відтворення – слово по слову – російських зворотів. Ми глибоко шануємо мову Пушкіна і Толстого... Але ж хіба це дає нам підставу заперечувати, що мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, свій колорит і що секрет того запаху і колориту полягає передусім в синтаксі, своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів. Кинутий щойно докір стосується в першу чергу наших газетних робітників (досить для того, щоб із цим погодитись, прочитати першу-ліпшу шпальту будь-якої нашої газети), але не минає він, на жаль (або “до жалю”, “к сожалению”, як часом таки і говорять, і пишуть), і художнього слова” [19].

Відомо, що при калькуванні куруються в основному ідеєю відтворення вислову оригіналу та його структури, орієнтуючись на лінгвостилістичний аспект переймаючої мови. Це, зокрема, зазначав і Юрій Шерех [20]. Вчений вважає, що метод калькування доволі ефективний при відтворенні національного колориту словесних образів у перекладі. Так, український словесний образ, який виник на ґрунті української дійсності лінгвальної, побутової чи історичної, втрачає свій специфічний український характер, якщо його передати, приміром, англійським словесним образом, пов’язаним з англійською дійсністю.

Ще за Київської Русі виникла потреба при перекладі з грецької мови (через відсутність в українській відповідників) калькувати грецькі слова. *“Наприклад, грецьке слово *eigenes* складається з двох коренів *eu* – добро, благо і *gen* – рід. На відповідник йому витворено кальку *благородний*; гр. *tipsychia* відтворено за тим же рецептом словом *благодушність*”* [21].

Скалькований образ часто сприймається читачем як свіжий, дуже оригінальний, що іноді порушує адекватність перекладу. Це питання висвітлював і Максим Тадейович Рильський в одній зі своїх статей [22]. Письменник був проти намагань деяких літературних редакторів “підігнати” переклад до того, “щоб було як у автора”. Ось що він писав:

“З цим педантизмом “буквалізмом” редакторів, за яким приховується не цілком виразне розуміння того, що таке художній переклад і що таке пошана до оригіналу і до рідної мови, перекладачі наші – кажу про перекладачів творчого

типу – борються, але не завжди успішно. Не пам'ятаю, кому належить переклад російського виразу “чай да сахар”, аналогічно доброзичливій щодо трапезуючих старовинній формулі “хлеб да соль”, побажанням “чай та цукор”, якого в українському побуті не було й нема, але подібного роду кальки, безперечно, знижують якість перекладу” [23].

Право висловлювати всі вищезгадані побажання, зауваження, палко захищати українську мову, її словниковий склад мав великий вчений тому, що дійсно важко назвати іншого сучасного письменника й перекладача, який би стільки сил віддав перекладацькій справі, піднісши її на найвищий рівень, який би так уболівав за долю українського слова, який би вніс такий вклад в розвиток української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рильський М. Т. Ясна зброя: Статті. – К.; 1971. С. – 77.
2. Там же. С. – 20.
3. Рильський М. Великая дружба. – М.; 1954. С. – 140.
4. Рильський М. Т. Твори: В 20-ти томах. – К.; 1986. Т. 13. С. – 167.
5. Рильський М. Т. Твори: В 20-ти томах. – К.; 1987. Т. 16. С. – 193.
6. Рильський М. Т. Ясна зброя. – К.; 1971. С. – 154-155.
7. Там же. С. – 156.
8. Там же. С. – 157.
9. Там же. С. – 158.
10. Там же. С. – 80.
11. Рильський М. Т. Твори: В 20-ти томах. – К.; 1986. Т. 13. С. – 270.
12. Рильський М. Т. Твори: В 20-ти томах. – К.; 1986. Т. 14. С. – 324.
13. Там же. С. – 211.
14. Рильський М. Т. Ясна зброя. – К.; 1971. С. – 165.
15. Там же. С. – 167.
16. Рильський М. Т. Твори: В 20-ти томах. – К.; 1987. Т. 16. С. – 285.
17. Там же. С. – 288.
18. Там же. С. – 300.
19. Там же. С. – 363.
20. Jury Serech. An outline of modern literary ukrainian. – Munich; 1951. С. – 38.
21. Там же.
22. Рильський М. Т. Ясна зброя. – К.; 1971. С. – 124.
23. Рильський М. Т. Твори: В 20-ти томах. – К.; 1987. Т. 16. С. – 289.